

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ

Збірник наукових праць
Випуск 57

За загальною редакцією:
академіка І. Ф. Прокопенка,
д-ра пед. наук, професора С. Т. Золотухіної

Харків-2017

**САМОРОЗВИТОК ТА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НА
ПРАКТИЧНОМУ ЕТАПІ ПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ
ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА**

© Матвієнко М. Є., 2017

<http://orcid.org/0000-0001-5268-9151>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.843285>

У статті розглядаються практичні методики розвитку професійно значущих особистісних якостей майбутніх учителів початкових класів під час аудиторних занять та на етапі педагогічної практики. Встановлено, що найбільш впливовими рисами, якими має володіти педагог, є терплячість, відвертість та послідовність. Визначено навички, що сприятимуть розвитку терплячості (розподіл великих завдань на складові частини, наполегливість, здоровий перфекціонізм, вміння чекати), описано причини виникнення та шляхи боротьби з дратівливістю як стану, протилежного до терплячості. Запропоновано модель регулярного позакласного заходу для розвитку власної відвертості та встановлення довірливих, відвертих відносин з дитячим колективом, розробленого на основі матеріалів експерименту А. Арона. Схарактеризовано вплив розробки індивідуальних схем реакцій у типових ситуаціях для розвитку професійної послідовності та попередження конфліктів, спричинених надмірною емоційністю.

Ключові слова: *студенти, саморозвиток, майбутні учителі початкових класів, терплячість, послідовність, відвертість, методики.*

Матвиенко М. Е. Саморазвитие и самосовершенствование студентов на практическом этапе профильной подготовки будущих учителей начальных классов к формированию учебно-воспитательной среды.

В статье рассматриваются практические методики развития профессионально значимых личностных качеств будущих учителей начальных классов во время аудиторных занятий и на этапе педагогической практики. Установлено, что наиболее важными чертами, которыми должен обладать педагог, являются терпимость, откровенность и последовательность. Определены навыки, которые будут способствовать развитию терпимости (разделение больших задач на составные части, настойчивость, здоровый перфекционизм, умение ждать), описаны причины возникновения и пути борьбы с раздражительностью как состоянием, противоположным терпимости. Предложено модель регулярного внеклассного мероприятия для развития собственной откровенности и установления доверительных, откровенных отношений с детским коллективом, разработанного на основе

материалов эксперимента А. Арона. Охарактеризовано влияние разработки индивидуальных схем реакций в типичных ситуациях для развития профессиональной последовательности и предупреждения конфликтов, причиной которых может стать излишняя эмоциональность.

Ключевые слова: студенты, саморазвитие, будущие учителя начальных классов, терпимость, последовательность, откровенность, методики.

Matvienko M. E. Self-development and self-improvement of students at the practical stage of specialized primary school teachers-to-be training for the formation of educational environment.

The article deals with practical methods of development of professionally meaningful personal qualities of primary school teachers-to-be during classroom lessons and at the stage of pedagogical practice. Current changes in educational system cause the development of new requirements to primary school teachers-to-be training. It is commonly known that the personality of a teacher is of high importance in primary education due to peculiarities of primary school age. It is established that the most influential features a teacher has to possess are patience, frankness and consistency. The skills that contribute to the development of patience are defined. They include division of large tasks into constituent parts for building up a plan of constant movement forward, persistence in professional attempts, smart perfectionism and the ability to wait. Causes of occurrence of the irritability and ways of overcoming it as a state opposite to patience are described. This ways are based on psychological mechanism of switching over. The model of the regular extracurricular event for the development of the teacher's openness and the establishment of trusting, frank relationships with the children was proposed. The program of the event was developed on the basis of A. Aron's experiment materials where the importance of frankness in communication was proved. It is stated that a consistent teacher is usually treated as a strong, clever, reliable and trustworthy person. Moreover, consistency in teaching and up-bringing is said to be helpful in saving inner energy by acting typically in the similar situations. The influence of the development of individual reaction schemes in typical situations for the development of professional consistency and the prevention of conflicts caused by excessive emotionality are described.

Key words: students, self-development, primary school teachers-to-be, patience, frankness, consistency, methods.

Постановка проблеми. Сучасний етап реформації системи початкової освіти зумовлює нові вимоги до підготовки педагогічних кадрів під час навчання у педагогічному виші, де ще більшого значення набуває процес не лише передачі знань, а й моделювання інтелектуального, духовного і професійного потенціалу студентів.

Загально відомо, що вчитель є ключовою особистістю для учнів у початковій школі, що викликано специфікою розвитку дітей молодшого шкільного віку. Ще на початку XX століття П. Каптерев писав, що особистість учителя в умовах навчання та виховання займає перше місце, а властивості особистості педагога можуть підвищувати або знижувати виховний вплив навчання [1]. *Виходячи з цього, для отримання та збереження авторитету у дитячому колективі особистість педагога повинна характеризуватися певними якостями, розвитку яких слід приділити особливу увагу при підготовці майбутніх учителів початкових класів.*

Аналіз основних досліджень і публікацій. Удосконалення підготовки майбутніх педагогів є полем постійного наукового пошуку як для вітчизняних (В. Рубцов, М. Микитюк, Є. Белозерцев, М. Ніколаєва, Н. Щуркова та ін.), так і закордонних (P. Westwood, R.J. Walker, D. Hayes, M. Burns Hahner, S. Lockyer та ін.) науковців.

Саморозвиток та самовдосконалення майбутніх педагогів розглядається в працях таких учених, як Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, А. Маркова, Н. Іванова, С. Каргін, В. Сластьонін та ін.

Психологічні аспекти терплячості, відвертості та послідовності розглядаються в працях М. Давидова, А. Крилова, Є. Ільїна, К. Ферацці, Р. Чалдіні та ін. Однак практичні інструменти розвитку цих якостей у професійній підготовці майбутніх педагогів залишалися недостатньо розробленими.

Метою статті є розробка теоретично обґрунтованих методик розвитку терплячості, відвертості та послідовності як професійних якостей майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Чеські дослідники провели опитування серед 135 людей різного віку та створили перелік якостей, які повинен демонструвати вчитель початкових класів [6]. Найбільш згадуваними серед них були терплячість, відвертість та послідовність.

Ці висновки стали основою для розробки практичних методик, які були запропоновані майбутнім учителям початкових класів на аудиторних заняттях в рамках спецкурсу «Щасливе освітньо-виховне середовище у початковій школі» та перевірені під час педагогічної практики.

Методика розвитку відвертості. К. Ферацці у своїй книзі «Як знайти друзів та наставників на все життя» зазначає, що відвертість потребує від

людини неймовірної сили «сказати вголос правду про себе та оточуючих та почути правду у відповідь» [4, с. 81]. Автор визначає відвертість як «сміливість розкривати свої переживання та недоліки перед іншою людиною» [4, с. 81].

Відвертість лежить в основі побудування тісних міжособистісних зв'язків. Вона є також запорукою побудування довірливих відносин, адже розповідь про власні переживання зближує людей.

Американський психолог А. Арон провів експеримент, який яскраво ілюструє вплив відвертості на побудування міцних взаємовідносин між людьми. Суть експерименту полягала в тому, що незнайомі між собою люди спілкувалися протягом години, задаючи один одному питання та відповідаючи на них, що призвело до емоційної близькості під кінець експерименту. Результати впливу відвертості на побудування відносин є ще більш вражаючими, якщо взяти до уваги той факт, що через півроку пара, що брала участь у експерименті, вирішила одружитися.

Для цього дослідження А. Арон розробив перелік питань, які використовувались для відвертої розмови учасників експерименту [5]. Цей перелік питань став основою для тем, які в рамках цього дослідження були запропоновані для обговорення в класі. Для того, щоб це обговорення сприймалося позитивно усіма учасниками та було керованим, воно було представлено в якості ритуалу з символічною атрибутикою та чіткими правилами поведінки під час самого заходу.

Раз на тиждень у якості позакласного заходу було введено «Коло Таємниць». Готуючись до його започаткування, студенти разом з класними керівниками пропонували учням назвати предмет, який, на їхню думку, може символізувати відвертість. Запропоновані варіанти записувалися на аркуші паперу, після чого протягом тижня кожен міг віддати свій голос за той варіант, який сподобався йому або їй найбільше. До голосування залучалися не лише діти, а й батьки, інші вчителі, самі студенти. Серед варіантів предметів, що стали переможцями, були свічка, дзвіночок, білий аркуш паперу, скляна куля та інші. Останній варіант.

Головною метою «Коло Таємниць» було навчити всіх учасників освітньо-виховного середовища ділитися власними думками та емоціями, а також чути думки оточуючих. До цього заходу могли приєднатися батьки та педагоги, які працюють з класом. Для створення комфортної та невимушеної атмосфери

учасникам пропонувалися напої, які можна було отримати перед заходом або принести з собою.

Захід «Коло Таємниць»

Реквізити: м'які крісла-мішки, подушки, стільці – за вибором учасників; предмет-символ (наприклад, скляний шар); пісочний годинник на 1 хвилину; чашки для напоїв.

Правила заходу:

- Учасник, що отримав шар, стає Володарем та має одну хвилину для того, щоб висловити власні думки з запропонованої теми.
- Інші учасники не мають права перебивати або коментувати розповідь Володаря під час його висловлювання.
- Розповідь Володаря не повинна ображати чи висміювати інших учасників Кола або будь-кого з людей.
- Якщо в інших учасників з'явилися запитання до Володаря, вони можуть позначити це, виставивши руку з піднятим великим пальцем до центру кола.
- Володар може не відповідати на запитання, якщо це приносить йому дискомфорт.
- Все, що було сказано у Колі, є таємницею, яка повинна залишитися серед учасників Кола.

Хід заходу:

Учасники сідають у зручний для них спосіб, утворюючи коло. Учитель оголошує питання, яке сьогодні буде обговорюватися у «Колі Таємниць». На центр кола виставляють пісочний годинник. Учитель першим відповідає на питання, тримаючи скляний шар. Якщо ні у кого не виникло запитань, шар передається учаснику, який сидить зліва. Процедура повторюють для усіх учасників заходу. Після того, як всі учасники висловилися, всі беруться за руки та одночасно проговорюють фразу: «Все, що було у Колі, залишається у Колі». Захід закінчують аплодисментами.

Методика розвитку послідовності. У психологічній літературі послідовність визначається як здатність людини до схожої поведінки у однотипних ситуаціях у різний час [2].

Соціологи, психологи та педагоги вже давно визнали, що послідовність є досить впливовим інструментом, завдяки якому можна керувати

поведінковими проявами людей [3]. Більш того, послідовність людини є основою формування її репутації, а також однією з найважливіших рис ідеального вчителя з точки зору дітей.

Цінність послідовності як характеристики педагога обумовлюється тим, що людина, яка послідовна у своїх діях та реакціях, сприймається оточуючими як більш відповідальна, сильна, розумна та надійна. Окрім цього, послідовність як у повсякденній, так і у професійній діяльності дає можливість зберегти внутрішні енергетичні ресурси, діючи за встановленою схемою у типових ситуаціях.

Послідовність є рисою характеру, над якою потрібно працювати кожному педагогу, адже вона є запорукою дисципліни, взаєморозуміння та ефективності керування процесами в класі. Учитель повинен мати сформований характер, певні правила та мету, з якими будуть узгоджуватися його дії та слова. Постійно змінюючи вимоги, не виконуючи власні правила, демонструючи то м'якість, то жорсткість у однакових ситуаціях, не дотримуючись обіцянок, вчитель породжує нерозуміння з боку дітей, а, заразом, неповагу до себе та некерованість поведінки класу.

Послідовність у вимогах та правилах інколи буває суворою, але вона є запорукою систематичності та порядку. Вона дозволяє учителеві побудувати відносини з учнями, спираючись на взаємну повагу та взаєморозуміння.

Для розвитку професійної послідовності вчителю потрібно розробити схему реакцій на найбільш типові позитивні та негативні ситуації, які можуть трапитися у школі. Прикладами таких ситуацій можуть бути невиконання домашнього завдання, перемога дитини у змаганні, конфлікт між учнями, активна гра на перерві, тощо.

Рекомендації до процедури:

- у верхній частині аркушу запишіть ситуацію, для якої потрібно розробити схему реакцій;
- у нижній частині аркушу запишіть результат, якого хотіли б досягти;
- виходячи з цього, визначте та опишіть дії, які б могли привести вас від описаної ситуації до бажаної дії;
- намагайтеся зазначати не більше трьох пунктів для більш легкого запам'ятовування;

- розмістіть ці нотатки на робочому столі та звертайтеся до них у разі потреби до поки ці дії не стануть автоматичними.

Подібні схематичні сценарії допоможуть не лише сформувати професійну послідовність, але і уникнути конфліктних ситуацій, спровокованих зайвою емоційністю, спричиненою втомою, поганим самопочуттям або іншими чинниками.

Чіткі правила допомагають зберегти міжособистісні відносини учителя та дитини незалежно від успіхів у навчанні. Звикнувши до вимог педагога, діти відчують постійність і захищеність, а також розуміють, що реакція учителя є закономірним наслідком їхньої діяльності.

Методики розвитку терплячості. Терплячість – це здатність зберігати спокій та гідність у неслухних ситуаціях, контролювати власні відчуття та емоції, а також контролювати власну агресивність стосовно оточуючих. Терплячість виявляється також у здатності людини до очікування, наполегливості, завзятті стосовно своєї справи та цілеспрямованості щодо своїх намірів та бажань.

Складові терплячості є окремими навиками, над якими учителям потрібно систематично працювати:

- Вміння ділити великі завдання на маленькі та планомірно виконувати їх. Ця здатність допомагає створити своєрідний план дій, де, виконуючи маленьке завдання, людина рухається до глобальної мети. Подібна тактика є корисною, адже завершеність дії незалежно від її об'єму позитивно впливає на психологічний стан людини, заспокоює та, у той же час, мотивує її на подальшу активність.

- Вміння не здаватися після першої невдалої спроби. Подібне вміння допоможе вчителю не розчаровуватися у собі та своїх учнях, адже робота з людьми передбачає великий вплив людського фактору на результати праці. Те, що не спрацювало одного разу, може стати знахідкою в іншій ситуації.

- Вміння доводити розпочате до ідеалу. Здоровий перфекціонізм є складовою терплячості та корисною рисою для педагога, адже дозволяє зупинитися та критично оцінити себе та результати своєї роботи з точки зору стороннього спостерігача, а потім внести зміни для досягнення бажаного ефекту.

- Вміння чекати. Робота педагога не завжди має миттєві результати: інколи проходить певний відрізок часу до того, як можна буде побачити результати своїх зусиль. Тому майбутньому вчителеві корисно навчитися чекати, не намагаючись прискорити події та не зосереджуючись на очікуванні як такому.

Протилежністю терплячості є дратівливість.

Дратівливість – це стан людини, при якій її психологічні реакції є більш вираженими у порівнянні з подразником. Дратівливість – це емоційна реакція на невідповідність оточуючої дійсності внутрішнім потребам людини.

Роздратованість з'являється тоді, коли дії, підкріплені внутрішніми потребами, не можуть бути здійснені. Ступінь роздратованості безпосередньо пов'язаний з нездатністю людини вплинути на ситуацію. Розум людини постійно генерує внутрішні вимоги, створюючи різність потенціалів. Якщо вчитель починає відчувати роздратування, йому потрібно одразу проаналізувати, які внутрішні потреби йому не вдається реалізувати. Роздратування не може бути свідомим, воно є біологічною реакцією, тому для запобігання конфліктним ситуаціям потрібно навчитися розрізняти його на самому початку та не допускати його збільшення.

Роздратування найчастіше проявляється у формі агресії, у людини змінюється інтонація та тональність голосу, рухи стають більш різкими, очні яблука рухаються швидше. Стан роздратування також може супроводжуватися сухістю в роті, вологими долонями та іншими проявами вегетативної нервової системи.

Психологічними причинами роздратованості є перевтома, стрес, тривожність, депресія. Роздратування завжди є відповіддю на дію або стан, яке не задовольняє людину. Чим довше людина є незадоволеною певними обставинами, тим сильнішим стає роздратування, що може мати досить тяжкі наслідки у вигляді неврозів. Тому вчителеві потрібно постійно працювати над собою, розвиваючи власні адаптивні механізми. Допомогою в цьому можуть стати запропоновані нижче методики.

Методики боротьби із роздратуванням:

- Зробіть своєрідний талісман Терплячості та тримайте його у кишені. Це може бути будь-який гладенький та приємний на дотик предмет, наприклад, камінець, великий гудзик або каблучка. При перших ознаках роздратування

корисно торкатися та гладити цей предмет, гладенька поверхня якого разом з монотонними рухами буде виконувати роль заспокійливого.

- У ситуаціях, які викликають роздратування, оцініть власні емоції за десятибальною шкалою: від одного до п'яти балів – норма, від шести до восьми – агресивний стан, який є контрольованим, від дев'яти до десяти – агресивний стан, який може стати неконтрольованим та спричинити конфлікт. Подібний аналіз не займає більше однієї хвилини, але дозволяє переключитися та зменшити напругу.

- У стані роздратованості корисно застосовувати фізичні вправи, наприклад, поставивши ноги на ширину плечей, плавно перенесіть вагу тіла з однієї ноги на іншу, рахуючи перед кожним перенесенням до п'яти.

- Для ліквідації роздратованості зробіть дію, яка одразу покаже позитивний результат. Тому професійне роздратування можна знімати прибиранням та декоруванням робочого місця: викиданням сміття, перебиранням паперів, заточенням олівців тощо.

Опитування студентів після практичного етапу дослідження показали важливість запропонованих методик для майбутніх учителів. Учасники експерименту відзначали позитивний вплив вправ не лише на власне самовідчуття, а і на взаємовідносини з іншими учасниками освітньо-виховного середовища навчальних закладів: учнями, педагогами, батьками.

Висновки. Отже, спираючись на те, що повноцінна та всебічна підготовка майбутніх учителів початкових класів можлива лише за умови їхнього саморозвитку та самовдосконалення, можна стверджувати, що розробка та впровадження практичних методик для роботи з особистісними якостями майбутнього педагога сприяє підвищенню ефективності їхньої підготовки до професійної діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці практичних методик для саморозвитку інших професійно значущих особистісних якостей майбутніх учителів початкових класів.

Література

1. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки: Теория образования / П. Ф. Каптерев. – Изд. 2-е, перераб. и расшир. – Пг. : Кн. склад "Земля", 1915. – 434 с.

2. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб. : Питер, 2003. – 720 с.
3. Принцип последовательности в поведении людей [Електронний ресурс]. – URL: http://psihoanalitik.net/library/articles/posledovatelnost_v_povedenii (Дата звернення: 27. 10. 2016).
4. Феррацци К. Никогда не ешьте в одиночку 2: как обрести друзей и наставников на всю жизнь / Кейт Феррацци. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 391 с.
5. Aron A. The experimental generation of interpersonal closeness: a procedure and some preliminary findings / Arthur Aron, Edward Melinat, Elaine N. Aron, Robert Darrin Vallone, Renee J. Bator // Personality and Social Psychology Bulletin. – 1997. – Vol. 23, № 4. – P. 363 – 377.
6. Příbylová J. Personal Characteristics of Primary School Teachers / Jana Příbylová // Procedia: Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Vol. 112. – P. 1033–1036.